

Interviu luat de Septimiu Chelcea la împlinirea a 65 de ani. Pentru revista Sociologia Românească. Aprilie 2006

Cătălin Zamfir

Mărturisesc că am ezitat să răspund la oferta generoasă a lui Septimiu Chelcea de a da un fel de interviu cu acest prilej. Suspectam un asemenea gest al meu a fi indecent.

Dar fără să vreau mi-a venit în minte ideea *judecății de apoi*. Nu am crezut niciodată în ea. Dar dintr-o dată m-am gândit că greșesc. Toți trebuie să ne prezentăm, din când în când, la o judecată pământească. Sunt momente când trebuie să răspunzi la întrebarea crucială: „tu ce ai făcut?”. Și mi-am dat seama că, și ca sociolog, trebuie să răspund la o asemenea întrebare. Nu poți să trișezi. Sigur că poți, dar prețul este „iadul pământesc”: descalificarea. Vei fi iertat dacă greșești, inevitabil o facem în favoarea noastră, dacă este făcută cu *bună credință*.

1. Nu mă simt în nici un fel lider al sociologiei. Nu spun asta din modestie. Am reflectat mult în ultimul timp la dezvoltarea sociologiei românești, și sunt convins că ar fi complet inadecvat să credem că ar exista un lider al sociologiei. Și sincer cred că sociologia noastră nu are nevoie de un lider.

Dacă împingi discuția pe panta analizei psihologice, aș mărturisi mai degrabă că sunt orgolios, dar un orgoliu temperat de timiditate și realism. Pot, în consecință, spune că am contribuit alături de mulți alți colegi din generația mea la reconstrucția sociologiei după război și la relansarea ei după 1989. Lider, nu, dar mă simt, în mod real, *responsabil* de dezvoltarea sociologiei. Nici pe departe singurul. Și tinerii sociologi, simt cu satisfacție, că își asumă o anumită responsabilitate față de profesia noastră. Avem, nu știu dacă va dura, un spirit de corp profesional. Poate cu vârsta constat că am devenit mai mult ca înainte atent la comportarea mea față de colegi, mai ales față de cei tineri, în spiritul asumării unei responsabilități față de profesia pe care, mărturisesc, am iubit-o de la început cu pasiune.

2. Cum am ajuns sociolog ? Drumul meu în sociologie a fost oarecum netipic. Totul a pornit de la o criză de adolescent. O criză nu personală, ci moral-socială. Pe la 15 ani aveam un negativism profund față de ce se întâmplă în societatea de atunci. Foarte difuză: taxam moral ce se întâmplă nu în mediul imediat din jurul meu, ci difuz global. Nu înțelegeam lumea, dar simțeam o „durere” difuză. Trebuia atunci să aleg o linie profesională și nu mă atrăgea nimic. Așa am ales filozofia. Cum mulți tineri alegeau psihologia crezând că învață astfel cum să fie fericit, am ales filozofia din nevoia de a-mi ordona înțelegerea mea a societății. Mi-a plăcut de la început filozofia și, nu îmi este deloc rușine să mărturisesc, începusem să cred în comunism ca program de construcție morală a societății. Deși, unul dintre puținii tineri din generația mea, fusesem respins de a fi membru al Uniunii tinerilor muncitori (UTC-ul pe atunci) pe motiv, firește nemărturisit, că veneam dintr-o familie de intelectuali. Deși credeam în comunism, nu mă interesa să devin „membru”. Am fost solicitat să intru în UTM „bătrân”, prin anul trei de facultate. Și în partid mult mai târziu, când începusem să nu mai cred în comunism. Dar să revin cu începutul opțiunii mele

profesionale. Spre sfârșitul facultății, deși îmi plăcea filozofia, nu mai credeam în ea ca soluție pentru mine. Am fost bucuros să fiu primit ca preparator la etică. Asta îmi plăcea pentru că promitea să-mi ofere o „cale” la nemulțumirile mele morale. În primii ani după terminare citeam multă literatură de etică. Nu căutam „teoria”, ci „adevărul”. Platon, Aristotel, Kant, Hegel, Marx, Sartre. Cu morala era în regulă. Ceea ce însă nu înțelegeam de ce toată lumea deși crede în morală, nu prea o practică. În etică găseam o lume frumoasă a valorilor, dar nimic despre comportamentul uman: de ce nu respectă „normele”. Marx îmi plăcea. Și acum îmi place. Mi-a deschis o nouă perspectivă: înțelegerea societății. A fost primul sociolog pe care îl citeam și cred, cu lectura lucrărilor lui, a început convertirea mea la sociologie. În 1963-64 se produsese o ruptură cu sovietismul (inclusiv cu filozofia marxistă „citită” de sovietici), dar și cu iluziile comunismului. Prin 1964-65 începusem să citesc masiv din lucrări de psihologie, psihologie socială, antropologie, sociologie. Nu erau decât cele occidentale. Abandonasem complet lecturile din etică și cu atât mai puțin din filozofie. Nu îmi puneam problema schimbării orientării profesionale, ci vroiam să „înțeleg”. De aceea citeam ce mi se părea interesant pentru mine, nu pentru consolidarea unei noi profesii. Citeam ce găseam, nu aveam un program de lectură. Am descoperit o nouă lume intelectuală, și cărți occidentale găseam foarte multe. Cărți noi, nu vechi. Au fost câțiva autori și câteva cărți care mi-au schimbat complet opțiunea profesională. Citeam mult din Marx și Engels. Lenin nu mă atrăgea. Am citit, conspectând pe zeci de pagini tratate din diferite domenii: psihologie, psihologie socială, antropologie culturală, sociologie. Dar două cărți de sociologie occidentală mi-au deschis o nouă perspectivă: lucrarea fundamentală a lui Merton și o carte a lui March și Simon (*Organizațiile*) pe care o consider ca deschizătoare în sociologie și psihologie socială, dar pe nedrept ignorată și în Occident. Această ultimă carte a stat la începutul pasiunii mele pentru teoria sociologică a deciziei. De atunci am tot adunat material pentru cartea *Incertitudinea* pe care am finalizat-o în 1989 și publicată în 1990.

În 1964 rupsesem, ca preocupări, cu filozofia și chiar și cu etica. Până atunci țineam seminarii de etică. Am continuat să țin seminarii de filozofie, cu plăcere, dar nu cu pasiune profesională. Nu aveam o imagine clară asupra perspectivei mele profesionale. Aflasem că începuseră preocupări de relansare a sociologiei în cadrul Facultății. Dar pentru mine această mișcare era la marginea preocupărilor. Motivul fundamental era însă personalitatea care o patrona: Miron Constantinescu. Pentru mine acesta era politicianul abuziv și de un dogmatism agresiv. Nu avea nici o legătură cu ce credeam eu că trebuie să fie un intelectual. Am participat la câteva ședințe de lansare a sociologiei patronate de el. Nu m-am mai dus scârbit: autoritarism agresiv, demagogie dogmatică și lichelism. Eram confuz și de faptul că adusesse o mulțime de persoane care nu păreau să aibă o vocație științifică credibilă. Henri Stahl era o figură impresionantă, dar părea ținut într-un fel de captivitate. Poate că nici nu îmi era clar ce este sociologia și că asta avea să fie vocația mea. Mai sigur și timiditatea combinată cu repulsia de a mă adresa lui Miron Constantinescu de a-i solicita acceptarea mea la catedra de sociologie.

Citeam foarte mult și începusem să lucrez la lucrarea mea de doctorat. Nu îmi era clar care va fi tema finală a lucrării. Dar începusem să realizez că bibliotecile nu îmi sunt de ajuns. Aveam tot mai mult senzația că sunt rupt de realitatea socială, pe care nu o cunoșteam. În acel moment m-am atașat de două mari personalități care cred că au fost, alături de cărți, suportul crucial al evoluției mele. Primul a fost profesorul Tudor Bugnariu. Un model de intelectual de o moralitate dincolo de orice îndoială. Era unul dintre puținii comuniști sinceri, parcurgând o dramă politică discretă, dar

profundă. Era un intelectual de clasă, cu vocație de a promova valorilor. A adus la catedră oameni de mare valoare. A adus tineri foarte buni și i-a încurajat. Eu am beneficiat de faptul că m-a acceptat la doctorat cu frecvență (am fost singurul care a beneficiat de această oportunitate). 1966-68 eram liber de orice obligație, doar lectura și cercetarea. Tudor Bugnariu mi-a acceptat lucrarea de doctorat care era, pe atunci, complet netipică și m-a sprijinit continuu. Am sincer o mare recunoștință pentru profesorul Tudor Bugnariu. Al doilea a fost Traian Herseni. M-am înscris în echipa lui pentru că simțeam o nevoie acută de contact cu realitatea socială, dar ca cercetător. Am beneficiat nu de o metodologie structurată, cum se învață la cursuri, ci de o deschidere globală la realitate. Cred că nestructurarea deschiderii mi-a servit foarte mult. Lucrul cu Herseni a însemnat ruperea definitivă a oricărei punți cu sociologia patronată de Miron Constantinescu. Acesta îl ura visceral pe Traian Herseni și cred că acesta era și motivul principal al antipatiei față de mine. Un simptom clar de paranoia autoritară.

Lucrarea mea de doctorat, finalizată în 1969, prima mea carte (*Metoda normativă în psiho-sociologia organizării*), este o carte fundamental sociologică. După multe ezitări ale cenzurii a fost publicată de abia în 1972, datorită unui risc asumat de Pompiliu Caraion, redactor la Editura Științifică, recent ieșit din închisoare. Erau persoane foarte curajoase pe atunci. Și responsabile pentru cultura românească. Și acum sunt mândru de această carte și recunoscător pentru lansarea mea ca sociolog. Ce este ea ? O analiză teoretică a modului cum sistemele sociale încearcă să rezolve problemele lor prin producerea și impunerea de *norme* de acțiune. Este fundată pe o extindere a paradigmei lui Merton de analiză a sistemelor sociale. Concluzia finală, care nu cred că are alternative, este că sistemele sociale nu pot fi complet „normale”: există mereu un echilibru între normalitate (conformare cu normele pe care le produce) și încălcarea normelor (față de care *funcțional* dezvoltă variate forme de toleranță). Astfel înțelegeam, ca sociolog, de ce normele, în care cu toții credem că sunt „bune”, sunt și nu sunt respectate.

În 1968 am publicat două studii, una în *Contemporanul* și alta în *Cronica*, care au reprezentat manifestul meu public de ruptură cu mentalitatea dogmatică. Ideea fundamentală era că marxismul (teoria lui Marx, nu dogmatizarea lui sovietică) nu reprezintă *Adevărul*, ci o teorie, pe care și atunci și acum o consider excelentă, dar una dintre marile teorii, alături de alte teorii. Era o altă concepție despre câmpul cunoașterii eliberată de monopolul marxist. Am fost surprins, evident foarte plăcut, de ecoul extraordinar al acestor două articole. Poate cele mai larg citite articole ale mele. Asta mă întristează puțin. Îmi place să cred că am contribuit prin ele la ruptura mentală de dogmatism.

Pentru că mă provocă la amintiri, aș mai aminti două studii pe care le consider de vârf.

Primul este un studiu despre *complementaritatea* în științele sociale. Era o altă viziune social-psihologică și epistemologică, complet diferită de epistemologia dominantă pe atunci. Colegii mei epistemologi, de mare valoare, au respins publicarea ei în *Revista de filozofie* ca o simplă năzbâtie neprofesionalistă. După vreo 2 ani, Ilie Pârvu îmi dă un telefon: ai citit cartea lui Thomas Kuhn ? Nici nu auzisem de ea. Cartea nu era despre situația din științele social-umane, ci despre situația *paradigmatică* din fizică. Analiza mea era, despre ceea ce, în termenii lui Kuhn am numit-o ulterior, situația *preparadigmatică*. Ideea fundamentală era aplicarea în analiza științelor socio-umane a unei idei „aruncate”, fără a fi elaborată, de Bohr: complementaritatea *ar putea* fi valabilă nu numai în microfizică, ci în întreaga cunoaștere. Eu demonstrez cum ea este caracteristică științelor socio-umane. Cred că

lucrarea lui Kuhn a eliberat gândirea epistemologică de paradigma clasică și a deschis o receptare și a teoriei mele. M-am bucurat că Ilie Pârvu a publicat-o într-un volum de studii coordonat de el. Sunt trist că ea a rămas probabil puțin citită. Poate că reflecția epistemologică în științele sociale și umane nu era dezvoltată în țara noastră pe atunci și nici acum.

Al doilea studiu la care țin mult este despre *Teoria problemelor sociale*. Citeam cu multă plăcere tratate americane despre *Problemele sociale*. Tratarea teoretică a problemelor sociale mi se părea însă extrem de superficială. Am elaborat o teorie a problemelor sociale, mult mai articulată, care, și acum, cred că este net superioară a ceea ce se scrie pe această temă. În timp, am fost stimulat de reacțiile pozitive ale multor colegi la acest studiu. Le sunt recunoscător pentru că m-au motivat să o rescriu, dezvoltând unele puncte ale ei. Este extraordinar de stimulative o reacție pozitivă și întristătoare lipsa de reacție. Nu este orgoliu. Ci te scoate din singurătatea științifică de care suferim cu toții. „Știi, îmi aduc cu plăcere de cartea/ studiul tău...”. Este mult mai reconfortantă decât o mie de citări din politețe.

Lecturi mai degrabă întâmplătoare mi-a deschis un interes pentru psihologia organizațiilor. Am scris trei cărți și un manual pe această temă, am deschis învățământul de sociologie industrială la Institutul Politehnic București, unde „m-am refugiat” din 1980 acolo până în 1990, am făcut cercetări empirice și am publicat studii. O carte oarecum cu alt profil aș vrea s-o amintesc: *Un sociolog despre muncă și satisfacție*. Nu este o carte de tip științific, ci a fost proiectată ca un instrument de a contribui la construirea unei noi culturi sociale a organizațiilor. Lucrarea s-a bucurat de o receptivitate mult peste așteptările mele. A avut o istorie interesantă. Prin 1986, într-o excursie în Uniunea Sovietică, într-o mică librărie din Batumi cred, mi-a atras atenția o cărticică cu un autor care mi se părea cunoscut. Eram eu. Cartea fusese tradusă în rusă și publicată într-un tiraj de 300 000 de exemplare. După 1990, în Republica Moldova, mai mulți colegi sociologi de acolo mi-au spus că au citit cartea și le-a plăcut mult. Unul dintre ei mi-a făcut o surpriză foarte plăcută: mi-a oferit un exemplar. Nu aveam nici unul.

Sunt câteva cărți la care țin în mod special. O carte publicată în 1984 (scrisă împreună cu mai mulți colegi): *Indicatori și surse ale calității vieții*. A deschis o direcție de cercetare în țara noastră și multe contribuții originale. Ea a fost urmată de mai multe cărți colective asupra *Modului de viați și Stilurile de viață*.

Filozofia istoriei: în ciuda titlului, nu este o carte de filozofie, ci de epistemologie și sociologie a istoriei și schimbării sociale.

Structurile gândirii sociologice publicată în 1988 și republicată de 2 ori mai târziu, ultima formă incluzând și părți din alte cărți. Țin foarte mult la această carte pentru că este unică și cred că introduce o nouă perspectivă. Multe cărți occidentale sunt povestiri ale altor teorii. Cartea încearcă să identifice și să dezvolte, pornind nu de la teoriile filozofilor scrise despre ce cred ei că ar fi ceea ce nu practică, ci de la practica efectivă a sociologiei: cauzalitatea, analiza funcțională, structurală, eficiența socială etc. Contribuția care cred că este majoră este structura analizei cauzale: propun acolo o limpezire a câmpului explicativ cauzal. Pe atunci a fost inclusă o poziție tranșantă a relației dintre știință și ideologie, foarte greu de acceptat în contextul puternic ideologizat al timpului. Cred că prin acea carte și alte studii am limpezit cele două sensuri majore ale ideologiei. Din cauza ei se făcuse chiar propunerea să fiu dat afară din învățământul universitar.

Incertitudinea. O perspectivă psihosociologică a fost publicată în 1990 și republicată recent. Este cartea la care, acum, țin cel mai mult. Nu pentru că am lucrat mai mult de 15 ani la ea, ci pentru că propune o teorie originală și înalt articulată a

deciziei în condițiile reale de incertitudine. Este nu o teorie „logico-matematică”, ci sociologică și psihologică.

Țigani: între ignorare și îngrijorare (1993) este rodul unei largi cercetări empirice, realizată împreună cu mai mulți colegi. Cred că a reprezentat o deschidere nu numai științifică în acest domeniu, dar și a relațiilor politice și culturale constructive cu romii.

Prevăzând explozia sărăciei în România, am inițiat o serie de studii pe această temă. Primele cercetări sunt prezentate într-o carte coordonată de mine: *Dimensiuni ale sărăciei* (1994).

Politicile sociale în context european, realizată de un rup de colegi, a deschis o nouă tematică, atât în cercetare, cât și în învățământ în România. Țin mult la cartea pe care am coordonat-o - *Politici sociale: România 1990-1998*. Este o analiză nouă a politicilor sociale în România, precedată de alte studii și rapoarte.

În fine, *Analiza critică a tranziției. Ce va fi „după” ?* este sinteza experienței mele științifice și politice pe o perioadă de 15 ani. Este o carte scrisă, din toate punctele de vedere, „cu sânge”. Că sunt foarte multe lucruri absolut noi acolo este indiscutabil. Rămâne de văzut cât de solide sunt ele.

Am scris mult, foarte mult, dar întotdeauna când am crezut că am ceva de transmis.

3. Și ce am mai făcut ca sociolog în afară de a scrie sociologie ? De la început am crezut că sociologul trebuie să facă ceva pentru societate în afară de a scrie și a contribui la formarea sociologilor și la învățământul sociologic. După Revoluție problema a devenit pentru mine presantă. Prima decizie a fost de a nu deveni politician. Ca sociolog nu cred că poți fi sociolog și om politic în același timp. Trebuie să ai o anumită neutralitate. Asta nu înseamnă însă neangajare. Și m-am angajat, fructificând unele oportunități care au explodat. Acum, privind în trecut, am făcut multe. Sper că nu plictisesc cu atâtea „Am...-uri”, dar asta a fost tranziția cu explozia oportunităților și solicitărilor. Am fost Ministrul Muncii și Protecției Sociale: am elaborat concepția care s-a cristalizat în numeroase legi și reglementări care au avut o viață lungă, desigur cu modificări și completări – legea șomajului, legea conflictelor de muncă, legea salarizării, legea contractelor colective de muncă; am conceput noul sistem al salarizării în sistemul de stat; am reorganizat ministerul; am contribuit decisiv la coagularea mișcării sindicale; am lansat sistemul dialogul social. Pot fi mândru că am înființat în 1990, prin ordin de ministru, secțiile de asistență socială la cele mai importante universități (București, Cluj, Iași). Am făcut parte din micul grup care a elaborat strategia de reformă a învățământului universitar. Am construit câteva noi instituții. Am construit Institutul de Cercetare a Calității Vieții, împreună cu colegul meu Ioan Mărginean. Am elaborat concepția Consiliului Național al Cercetării Științifice Universitare, al cărui președinte am fost. Am constituit Asociația sociologilor din România și am fost președinte în primul mandat. Am condus câteva reviste științifice. Am contribuit la elaborarea concepției noii politici sociale. De 6 ani sunt decanul Facultății de sociologie și asistență socială. Am fost principalul autor al Strategiei antisărăcie și a Planului Național Anti-sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale. Am construit Consiliul Național Anti-sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale (CASPI). Am elaborat un proiect de reformă a sistemului de promovare universitară, cred că este foarte bun, deși nu a fost luat în considerare. În calitate de consilier pe probleme sociale al primului ministru am făcut ce face un consilier. Greu de spus cât de bună a fost contribuția mea în această poziție, dar am lucrat foarte mult.

Și încă altele. Mărturisesc că îmi place nu numai să cercetez și să scriu, dar și să construiesc, instituții, desigur.

4. Ce cred eu despre situația actuală a sociologiei românești este pe larg exprimată într-o comunicare pregătită pentru sesiunea științifică a facultății, care va avea loc acest an pe 27-28 mai. Pentru că ea este disponibilă de acum pe internet, ar fi inutil să repet o aici. Un lucru aș dori să spun. Cred că sociologia după 1989 a făcut o opțiune crucială foarte corectă: s-a detașat de vârtoarea disputelor politice și ideologice. Orice opțiune bună are și un cost. Nu a fost imediat foarte vizibilă. Cred însă că a cucerit prestigiul de seriozitate și, de asemenea foarte important, să devină practică.

5. Sociologia occidentală a făcut o opțiune, cred eu, păguboasă. S-a auto-marginalizat prin reducerea la o teorie specioasă și la dezvoltări metodologice care nu au reușit să producă rezultate spectaculoase. Și-a pierdut suflul și entuziasmul anilor 60-70. Și o suspectez că este influențată ideologic în tematica ei. Sper că își va reveni. Greșeala fundamentală făcută este că a abandonat dezvoltările aplicative. A lăsat aceste aplicații specialiștilor din afara perimetrului sociologiei.

Eu am crezut că șansa sociologiei, care nu trebuie ratată, este de a deveni *constructivă, practică*. Și mai cred că visul sociologului român nu trebuie să fie publicarea câtorva articole în America, ci să contribuie la dezvoltarea societății românești. Suntem, consider, pe drumul cel bun și rezultatele încep să se vadă. Am militat pentru o strategie pe care îmi place să o formulez astfel: „**sociologia trebuie să cucerească instituțiile**”. Plasarea sociologilor în instituții are un triplu efect vital pentru sociologie: crește „imaginația sociologică” a instituțiilor și practicienilor; crește solicitarea de specialiști sociologi; se dezvoltă competența aplicativă a sociologiei.